

Corinna Albert, Roger Friedlein & Imma Martí Esteve (eds.), *Els catalans i Llatinoamèrica (s. XIX i XX). Viatges, exilis i teories*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2017, 352 p., ISBN: 978-84-9883-925-8.

A Déu siau, turóns, per sempre á Déu siau;
O serras desiguals, que allí en la patria mia
Dels nuvols é del cel de lluny vos distingia
Per lo repos etern, per lo color mes blau.

Bonaventura Carles Aribau, *La pàtria* (1833)

Si creiem en el mite fundador, la literatura principatina moderna (re)neix amb el plor enyoradís d'un emigrant. Quan els dies nacionals commemoren ensulsidees i els himnes tenen a veure amb guerres perdudes; quan, per exemple, els poemes més coneguts i cantats de Joan Maragall i Pere Quart semblen ser, respectivament, *L'emigrant* i *Corrandes d'exili*, potser cal repensar el paper de la imatge i l'experiència (real o imaginada) de la migració i l'exili en la literatura en català. Aquest enfora —encara que no del tot— que és el migrant o l'exiliat ajuda a definir l'endins, el nosaltres, i aquesta qüestió —on comença i on acaba la literatura catalana, què n'és i què no— plana sobre una molt interessant i diversa aproximació on es creuen llengües, indrets i tradicions diverses i, sobretot, persones, experiències i texts aparentment fora de lloc —o entrellocs i entrellengües. El llibre fressa molts camins en aquesta direcció, explica i suggereix moltes trobades i intercanvis que es fonamenten en l'escriptura i la lectura.

Aquest volum és fruit d'una trobada internacional d'investigadors i els tres editors es dediquen a la recerca a la Ruhr-Universität de Bochum a Alemanya, on aquesta s'esdevingué el setembre de 2015. Cal destacar que el títol pot semblar ambigu: no s'estudien en general els viatges, els exilis i les teories que tenen a veure amb les relacions entre els catalans i Llatinoamèrica en els segles XIX i XX, sinó que es tracta

fonamentalment només de «la petjada textual», petjada que s'entén essencialment com a literària. El llibre proposa, i així ho explicita des del mateix pròleg, emprar «teories culturals, postcoloniales en general, però sobretot llatinoamericanes, que reflexionen, en gran part, sobre el fet intercultural» (p. 8). Per aquest motiu, sovint s'hi aconseguen anar més enllà del discurs biogràfic més anecdòtic, així com de l'anàlisi textual més concreta. Aquest encertat pensar i mirar altrament, des de nous llocs, paràmetres, conceptes i teories, sembla voler ser l'aportació més important i distintiva del recull. Tot amb tot, en alguns dels capítols aquest marc teòric i conceptual no hi és gaire present —ni cal que hi sigui perquè l'aportació esdevingui interessant—, mentre que en d'altres podria qüestionar-se si no s'està forçant massa la teoria i la comparació.

El pròleg proveeix un mínim context històric, un resum dels antecedents de les relacions i la presència catalana a Amèrica, un *status quaestionis* de la recerca —la qual, com molt bé s'hi explica, entronca amb una tradició molt més antiga, que revifà els anys noranta i ha continuat amb certa força des de llavors—, i el resum del contingut de les aportacions desenvolupades dins del llibre. La literatura de viatges, temàtica a la qual es dedica la primera part de l'obra (p. 21-86), té la característica òbvia de traduir i traslladar el lloc visitat al lector, en una combinació d'observacions reals però condicionades de bell antuvi —notablement per les mirades i interpretacions d'altri llegides— i projeccions de l'escriptor sobre un entorn teòricament aliè, que mai pot ser observat *tal com és* —com, per exemple, ho descriu molt bé Pilar Godayol respecte a Aurora Bertrana (p. 43-58). El primer capítol (p. 23-42) ens descobreix un Santiago Rusiñol alhora actual, molt (post)modern i antimodern. Rusiñol, fins i tot en el seu vessant més *costumista* —el tractament literari de la figura de *l'Americano*—, proposa una sorprenentment lúcida i actual lectura de l'experiència de l'emigrant, del desarrelament, de la persona que hi és entre l'aquí i l'allà, sense mai ser-hi —ni retornar-hi— (d')enlloc, és a dir, un dels temes centrals de l'experiència exílica i, en certa manera, de la situació postmoderna —seria bo, però, afegir-hi una anàlisi del seu *negret*, un altre *fora de lloc*.

Com mostra a bastament el llibre, per a una anàlisi crítica de la visió americana dels catalans no cal sempre emprar teories complexes i *post*, només trobar els referents literaris i teòrics adients, i no només llatinoamericans o en castellà, des del tòpic de «l'Amèrica furienta» de Maragall —el qual apareix sovint, encara que no sempre amb l'ús explícit i literal d'aquesta expressió— fins a la descripció de l'exotisme i els tròpics dins la literatura anglosaxona (Graham Green o Malcom Lowry, assenyalats directament, dins d'uns dels seus textos ficcionats, per Riera Llorca, p. 108), sense oblidar a voltes la important influència de les literatures i tradicions orals autòctones dels pobles amerindis. En tot cas, el llibre evidencia (com succeeix amb Rusiñol o Josep Pla) que

algunes imatges, prejudicis o visions semblen deure molt a allò que podríem anomenar *l'Amèrica llegida*, és a dir, els referents literaris i teòrics, sovint llatinoamericans, que, llegits pels autors catalans, condicionen la seva interpretació d'una Llatinoamèrica mirada a través d'aquest prisma —i prejudici— previ.

La segona part, dedicada a la «Literatura d'exili» (p. 87-168), és probablement on es desenvolupa amb més cura i profunditat la problemàtica de l'escriptor translocat, amb una sovint productiva integració d'anàlisi literària i teories culturals. Montserrat Corretger (p. 89-111) proposa una anàlisi fonamentada de com escriuen l'experiència de l'exili i el retorn des de tres espais geogràfics —Mèxic, Santo Domingo i Xile— tres narradors exiliats: Riera Llorca, Guansé i Hurtado. D'altra banda, Imma Martí Esteve (p. 113-131) s'apropa a la translocació o l'ésser fora de lloc i entre temps, entre llengües i cultures, de Ramon Vinyes, en una situació d'apropiacions i distàncies que té força punts de contacte amb la ironia i el «malentès» en la incompresa obra mexicana de Pere Calders (contribució de Lluís Quintana, p. 133-146).

Amb Jordi Soler tenim un fenomen molt proper a allò de *representar tots els papers de l'auca*. El mexicocatalà —o catalanomexicà— és literalment fill de l'exili, fi analista de les seves produccions culturals —com ho mostra en l'article dedicat a Agustí Bartra (p. 147-168)— i autor d'obres literàries que poden ser interpretades des dels paràmetres de la hibridació i del fet intercultural —com ho fa Bosshard en el mateix volum (p. 285-286, 293-295). En aquest sentit, Soler representa aquesta preocupació conscient i autoreflexiva que es pot trobar en diferents autors que han experimentat l'exili, la migració o la diàspora, tan de coneguts mundialment —com Edward W. Said o Juan Goytisolo— com de més nostrats, com mostren algunes anàlisis en aquesta secció i, especialment, les reflexions metaliteràries i al voltant de la definició de les literatures nacionals de Riera Llorca dins de la seva ficció (p. 107-108).

«Premsa i món editorial» (p. 169-225) conté tres capítols, el segon dels quals dedicat a la reconstrucció i l'anàlisi dels articles de Josep Carner en castellà al *Diario de Costa Rica* entre 1924 i 1926 (p. 193-212). Lluís Costa hi analitza profitosament les formes de socialització, identificació, comunicació i premsa dels catalans a Cuba, des del marc teòric de la comunitat imaginada de Benedict Anderson. Finalment, és força interessant la història, l'aventura de llibres i negoci, d'Antoni López Llausàs (p. 213-225). En el cas de l'editor, peça clau en la història de la indústria del llibre llatinoamericà, és obvi que no hi hagué cap mena de solidaritat o ajut cap als exiliats, o una preferència per traduir autors catalans, com s'hi demostra fins i tot quantitativament.

La quarta secció, «Traducció» (p. 227-279), a banda de refer la història de les traduccions de poetes catalans al portuguès per part del brasiler Joao Cabral de Melo Neto (p. 269-279), conté les contribucions dedicades a Irene Polo i a les «vicissituds

de *Misterio de Quanaxhuata*» de Carner. Montserrat Bacardí hi dedica una anàlisi a l'àmbit de la comunitat catalana de Buenos Aires i els significatius —i no només exílics— debats al voltant de les opcions lingüístiques —i la traducció— en les seves revistes. Era inevitable que en aquest llibre la traducció o l'escriptura bilingüe dels literats catalans hi apareguin amb certa força, com es troben també en l'estudi dels relats de viatges de la primera secció amb els casos de Rusiñol, Pla i, sobretot, Aurora Bertrana. Així, com s'explica i mostra al llibre, tots tres i Carner es tradueixen a ells mateixos (o tenen molt a veure, aparentment, amb les traduccions d'altri de la seva escriptura), retreballen els seus texts i acaben donant formes diferents, creant texts diversos, per a diferents mitjans, públics lectors i mercats: l'escriptura *periodística* o anecdòtica esdevé *literària* en una segona edició en llibre més o menys temàtic, «obra» i *clàssic* quan es recull finalment dins de l'Obra Completa. Finalment, cal no oblidar que els lletrats catalans s'han dedicat sovint a la traducció i que ho han fet evidentment sobretot en el marc del món de les editorials, l'edició i la premsa, i sotmesos per tant a les seves dinàmiques, limitacions i interessos econòmics (molt il·lustratiu de la traducció com a *modus vivendi* imprescindible és l'article de Teresa Julio al voltant de les realitzades per Irene Polo, p. 243-250).

La darrera secció, «*Transfer* de teories» (p. 281-330), conté tres interessants contribucions força diferents. La menys explícitament teòrica —i més *històrica*—, és l'aportació de Montserrat Galí (p. 299-311), la qual proposa l'estudi d'allò que podríem anomenar els sorprenents orígens catalans del primer art nacional mexicà, amb insospitades connexions artístiques i teòriques entre Roma, Barcelona i Mèxic. D'altra banda, Bosshard (p. 283-298) proposa interpretar una part de les produccions literàries recents al Principat des de les teories, els models i els paràmetres de la hibridació i del fet intercultural concebuts a (i per) Llatinoamèrica. Finalment, i en una línia semblant, Corinna Albert proposa una interessant aproximació als contes de Ferran de Pol des del punt de vista de la teoria de la transculturació narrativa (p. 313-330).

Si alguna cosa es pot esperar d'un recull d'articles com aquest és que ens sorprengui o ens convidi a voler-ne saber més. I, en tots dos aspectes, el llibre és prou suggestiu, i respon a aquesta expectativa amb escreix. El lector vol conèixer més de l'actualitat de Rusiñol, de la sorprenent aventura editorial llatinoamericana d'Antoni López i la seva possible connexió amb els negocis corruptes de Cambó —que no s'hi esmenten i ha estudiat Borja de Riquer—, de la influència del contista Ramon Vinyes en el sorgiment del Realismo Mágico llatinoamericà, de la relació d'altres autors —per exemple Joan Sales o Pere Quart— amb l'exili, de les revistes i els escriptors de l'exili, o de com encaixen les imatges, formes de sociabilitat i ideologies de la comunitat imaginada que estudia Lluís Costa amb la situació a la mateixa Catalunya i a altres

indrets forans —anàlisi que ja ha fet respecte a la *La llumenera de Nova York*, que tan bé coneix.

L'aportació de Marco Thomas Bosshard és una de les més conscientment provocadores i alhora qüestionables. L'autor sembla prendre com a punt de partida una discutible interpretació del Principat com a territori on la llengua catalana ha estat completament normalitzada i la subordinada i connotada és la castellana —fins i tot sembla deixar de banda com el trauma de la guerra i l'exili estroncaren una generació brillant (tema de fons de bona part dels articles d'aquest llibre) i trencaren una tradició que mai no s'acabà de reprendre del tot en un context de repressió i minorització lingüística. Malgrat tot, vies com la proposada per Bosshard permeten donar una mica de llum, una mirada nova, a la literatura en català, potser encetar nous camins per anar encara més enllà. Seria, per exemple, possible pensar la literatura catalana tota des de les creacions culturals exíliques i diaspòriques en general i la seva anàlisi, o ampliar el focus més enllà de la creació literària —i, en aquesta, tot i que el tractament és prou ampli dins del llibre, encara s'hi troba a faltar la creació poètica— i la traducció (com proposen parcialment els articles de Lluís Costa i Montserrat Galí). Tanmateix, altres categories i matisos, per exemple apel·lar a les *estratègies d'acomodació i distinció*, així com tractar amb més deteniment les possibles diferències entre generacions, entre migrants i exiliats, considerar tots els parlants de català (els principatins són els únics protagonistes del recull) o les similituds o diferències respecte a altres peninsulars permetria fugir també de les simplificacions i de les dicotomies fàcils que el text ens convida a qüestionar. Finalment, cal no oblidar com podria aportar noves perspectives l'anàlisi de les lògiques de *l'autor com a productor*, en el nostre cas de les lògiques i dinàmiques de l'escriptura, la reescriptura i la publicació en contextos multilingües, de viatgers, migrants o exiliats, que al llibre s'insinuen, però que seria prou interessant desenvolupar-ho més i millor. Així mateix, el paper i les dinàmiques del multilingüisme i de la traducció en el context dels literats en català mereixeria un estudi molt més específic i aprofundit que el proposat en aquest recull d'articles: quan si us plau per força els escriptors catalans han estat per segles com a mínim bilingües o han hagut de traduir i traduir-se, potser manca repensar aquesta situació de la literatura catalana en el seu conjunt en termes sistèmics i problemàtics, des d'una aproximació teòrica més complexa.

Les contribucions d'aquest llibre ens conviden a (re)pensar l'experiència literària catalana des de fora. Tal volta seria bo posar l'exili, la migració, les teories lligades al postcolonialisme, en un lloc més central de la literatura catalana perquè, si com escrigué Manuel de Pedrolo, cal entendre Catalunya des de la lògica de la colònia i «vivim a casa amb papers falsos» potser que n'assumim les conseqüències i explorem

aquesta via per comprendre'ns millor. És a dir, pot ser interessant llegir *El amante bilingüe* de Marsé o *L'últim patriarca* d'El Hachmi com a texts postmoderns, híbrids i entrellengües —com ho fa Bosshard—, però potser ho fora més llegir la literatura en català en el seu conjunt, la producció en català tota, des d'aquest mateix marc teòric, des d'aquell lloc (exílic?) que comparteixen les cultures i llengües subordinades i minoritàries o minoritzades, com és el cas de la literatura catalana tant *fora* com *a casa*. Una lectura del tot recomanable i que ens convida a endinsar-nos en aquests camins de les literatures, els viatges i els exilis: recomanable per als interessats en aquestes temàtiques, per als estudiosos dels autors analitzats, també per als delerosos de (ja no tan) noves teories i eines d'anàlisi que ens arriben de més enllà dels límits de la catalunyesa terra.

BRUNO FERRER I HIGUERAS
Universidad de Puerto Rico
bruno.ferreri@upr.edu
ORCID 0000-0002-9980-9170